

ANDRZEJ LEGENDZIEWICZ¹
ORCID: 0000-0002-9228-296X

ŚREDNIOWIECZNA ARCHITEKTURA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W GŁUBCZYCACH OD II POŁOWY XIII DO POCZĄTKÓW XVI WIEKU

**The medieval architecture of the parish church in Głubczyce from the second half
of the 13th century to the beginning of the 16th century**

Abstract

The article presents the results of research on the parish church of Nativity of the Blessed Virgin Mary in Głubczyce. In the introduction presents a analysis of written and iconographic sources and discusses the current literature on the subject. Based on architectural research and comparative analysis, it was considered that the first church was probably built in the third quarter of the 13th century and consisted of a rectangular two-span presbytery, sacristy and a three-nave basilica body with an unfinished tower massif. It was passed to the patronage of The Knights Order of the Hospital of St John of Jerusalem in the 1279. Probably in the first half of the 14th century, the presbytery was enlarged and the body was transformed into a hall layout with western and southern portals. After leaving the temple by the Knights of St. John in 1526, in 1579 the south tower was raised, crowning it with a Renaissance helmet.

Keywords: Architecture, Silesia, church, the Middle Ages, Hospitallers

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki badań kościoła parafialnego p.w Narodzenia NMP w Głubczycach. We wstępie przedstawiono analizę źródeł pisanych i ikonograficznych oraz omówiono aktualną literaturę. Na podstawie badań architektonicznych i analizy porównawczej uznano, że pierwszy kościół został prawdopodobnie zbudowany w trzeciej ćwierci XIII wieku i złożony był z prostokątnego dwuprzęsłowego prezbiterium, zakrystii i trójnawowego korpusu bazylikowego z niedokończonym masywem wieżowym. Patronat nad świątynią przekazano Zakonowi Rycerskiego Szpitala Św. Jana w Jerozolimie w 1279 roku. Prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV wieku powiększono prezbiterium, a korpus

¹ Andrzej Legendziewicz – dr hab. inż. arch. profesor uczelni, Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, główne zainteresowania badawcze: historia architektury – głównie średniowiecznych budowli monumentalnych Śląska oraz problematyka konserwacji i rewaloryzacji obiektów zabytkowych. Email: andrzej.legendziewicz@pwr.edu.pl.

przekształcono nadając mu układ halowy z portalami zachodnimi i południowymi. Po opuszczeniu świątyni przez joannitów w 1526 roku w 1579 r. wzniesiono wieżę południową, zwieńczoną renesansowym hełmem.

Słowa kluczowe: Architektura, Śląsk, kościół, średniowiecze, joannici

Monumentalna bryła kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny dominuje w panoramie Głubczyc. Wzniesiono go w północnej części terenu objętego lokacją w pobliżu średniowiecznego miejskiego obwodu obronnego. Potężna fasada zachodnia, flankowana przez dwie wysokie wieże, zwrócona jest frontem ku głównej ulicy łączącej bramy Górną (Nyską) z bramą Dolną (Kaniowską).

Opis kościoła

Kościół farny jest orientowaną budowlą złożoną z krótkiego dwuprzęsłowego prezbiterium zamkniętego wielobocznie, dwunawowego, pięcioprzędłowego transeptu, trójnawowego trójprzędłowego korpusu halowego oraz dwuwieżowego westwerku². Wzdłuż wschodniej ściany transeptu zlokalizowane są dwie kaplice w osiach naw bocznych oraz zakrystia i składzik. W przyziemiu wież zlokalizowano kaplice otwierające się arkadami do przedsionka, a nad nimi emporie oddzielone profilowanymi arkadami od naw bocznych. Pomiedzy wieżami umieszczono sklepiony krzyżowo przedsionek. Wnętrza prezbiterium i korpusu nakrywają sklepienia krzyżowo-żebrowe spływające na głowice i poprzez służki na bazy. Dekoracja głowic chóru ma motywy morficzne, poza wnętrzami przyziemia wież, gdzie zastosowano formy proste. Warto jeszcze wspomnieć, że sklepienia nawy głównej opierają się na czterech filarach: trzech ośmiobocznych oraz jednym wielobocznym (krzyżowym) ze służkami w narożach; natomiast transeptu – na czterech kamiennych granitowych kolumnach z prostymi głowicami. Pola sklepień posiadają dekorację krzyżowo-żebrową z piaskowcowymi zwornikami morficznymi.

Elewacje chóru i korpusu ustawiono na kamiennym profilowanym cokole i zwieńczono gzymsem oraz kamienną taśmą tworząca fryz. Ściany prezbiterium opinają przypory z trójkątnymi zwieńczeniami, a transept i korpus – dwuskokowe. Na detal ceramiczny elewacji składa się dekoracja szczytów zachodniego i obu w transepcie. Natomiast kamienny wykonany z piaskowca obejmuje maswerki okienne, kamienne nakrywy przypór oraz cokół. Ponadto uskokowe portale o ościeżach odkutych z piaskowca stanowią oprawy wejść do kościoła od zachodu oraz od północy i południa w środkowym prześle korpusu. Artykulacja wież składa się z kamiennych gzymśów wydzielających pięć różnej wysokości ceglanych kondygnacji, powyżej których umieszczono kolejne dwie – tynkowane, stanowiące podstawę hełmów o formach renesansowych. Nadmienić należy, że elewacja przedsionka w partii ponad przyziemiem jest nieco cofnięta w stosunku do flankujących go brył. Na styku nawy południowej korpusu i wieży zlokalizowano kolistą klatkę schodową. Korpus wraz

² Korpus nawowy w obrysie zewnętrznym ma długość 23,50 metra i szerokość 23,45 metra. Wysokość jego ścian wynosi 14,30 metra. Nawa środkowa jest szeroka na 7,35 metra, boczne na 6,85 metra, a ich wysokość w kluczu osiąga 13,7 metra. Wieże westwerku do podstawy hełmów mają 38,6 metra wysokości. Przesło wschodnie osiąga 23,9 metra długości i 43,5 metra szerokości. Wymiary wielobocznego zamknięcia prezbiterium wynoszą 6,5 metra na 10,4 metra.

Ryc. 1. Głubczyce, kościół parafialny, widok od wschodu sprzed 1903 roku, widokówka (AMPG)

z prezbiterium i transept nakrywają dachy dwuspadowe z sygnaturką na skrzyżowaniu, a przybudówki po wschodniej stronie transeptu – dachy pulpitowe. Wszystkie one oraz hełmy wież mają pokrycie wykonane z blachy miedzianej.

Analiza źródeł i literatury

Pierwsza wzmianka o kościele w Głubczycach pochodzi z dokumentu wystawionego 17 listopada 1259 roku przez króla czeskiego Przemysła Otokara II, w którym wymieniany jest proboszcz Eliasch (Elyas)³. Niemal 20 lat później, 13 października 1279 roku, za zgodą biskupa ołomuńskiego Brunona oraz królowej Kunegundy, wdowy po królu czeskim Przemysle Otokarze II, prawo patronatu nad kościołem parafialnym otrzymali zakonnicy Rycerskiego Zakonu Szpitalników Świętego Jana z Jerozolimy – mający swoją komendę w pobliskich Grobnikach⁴. Początki ich działalności w rejonie Głubczyc zapewne można wiązać z niepotwierdzoną w źródłach pisanych wzmianką z 1168 roku⁵. Prawdopodobnie wieś nadano joannitom około 1183 roku, choć dokumenty o tym mówiące pochodzące z kancelarii

³ *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 7, *Regesten zur Schlesischen Geschichte*, cz. 2: *Bis zum Jahre 1280*, red. C. Grünhagen, Breslau 1875, nr 1033.

⁴ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dalej: CDM), t. 4: *1268-1293*, red. A. Boczek, Olomucii 1845, s. 229; F. Troska, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, Leobschütz 1892, s. 8.

⁵ A. Ritschny, F.J. Häussler, *Geschichte der Malteser-Ritters-Ordens-Kommende St. Johann in Schlesien. 1100-1931*, Troppau 1931, s. 25.

księcia czeskiego Fryderyka uznano za trzynastowieczne falsyfikaty⁶. Objęcie parafii miejskiej oraz organizacja szpitala spowodowały, że siedzibę szpitalików przeniesiono do Głubczyc, choć już w 1282 roku wrócili oni do Grobnik. Dwa dyplomy pochodzące z tego roku informują o zatargu pomiędzy mieszczanami a zakonnikami. Pierwszy zawiera informację o zniszczeniu domu zakonu w Grobnikach⁷, a drugi precyzuje warunki ugody zawartej w obecności księcia opolskiego Mikołaja I i Hermanna von Hohenlore – Wielkiego Przeora Zakonu Joannitów na Morawach i Śląsku⁸. W świetle tego dyplomu, mieszczanie mieli darować szpitalnikom pieniądze na zakup dwóch domów mieszkalnych w pobliżu kościoła w miejscu, w którym wzniesli oni tzw. Krzyżowy Dom⁹. Późniejsze potwierdzenie patronatu nad farami joannicami otrzymali 30 sierpnia 1302 roku od króla Wacława II¹⁰. Ważna dla rozważań o architekturze kościoła wzmianka z 3 lutego 1349 roku mówi o przywileju nadanym zakonnikom przez księcia Mikołaja II¹¹. Z tego roku pochodzi także informacja o fundacji mszy przy ołtarzu Św. Ciała Chrystusowego przez mieszczanina głubczyckiego, Heinko¹². Rok później pojawia się wzmianka o ołtarzu p.w. św. Jana Chrzciciela¹³. W 1394 roku dotację na ten ołtarz złożył książę Mikołaj III¹⁴, a w rok później książę Przemko Opawski zatwierdza fundację ołtarzy św. Panny Marii i św. Katarzyny, Anny i Jadwigi oraz p.w. Najświętszej Marii Panny,

Ryc. 2. Głubczyce, kościół parafialny, widok od zachodu (fot. autor)

⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, t. 1: 805-1197, red. G. Friedrich, Pragae 1904-1097, nr 402; *Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, red. H. Appelt, W. Irgang, Wien 1978, nr 329, 404.

⁷ G. Biermann, *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, cz. 1, Teschen 1874, s. 34, 110; Bednara E., *Aus der Frühgeschichte der deutschen Stadt Leobschütz*, w: *Beiträge zur Heimatkunde Oberschlesiens*, Leobschütz 1931, s. 128.

⁸ F. Troska, op. cit., s. 10-11; F. Minsberg, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, Neisse 1882, s. 36-37.

⁹ F. Troska, op. cit., s. 10-11.

¹⁰ G. Biermann, op.cit., s. 37.

¹¹ *Ibidem*, s. 167.

¹² *Ibidem*, s. 163

¹³ F. Troska, op. cit., s. 27.

¹⁴ *Ibidem*.

św. Katarzyny i Doroty¹⁵. U schyłku średniowiecza, w 1524 roku, w kościele parafialnym był ołtarz główny poświęcony Najświętszej Marii Pannie oraz co najmniej cztery boczne: Św. Ciała Chrystusa (lub św. Jakuba), Wszystkich Świętych, św. Jerzego i św. Jana Apostoła¹⁶. W związku z szerzeniem się reformacji oraz przyjęciem nauki Lutra przez większość mieszczan, w 1526 roku szpitalnicy wraz komturem Mikołajem Zedlitz opuścili Głubczyce i przenieśli się do Grobnik¹⁷. Od tego momentu aż do 1534 roku w mieście pozostał tylko proboszcz Jerzy Hirsberger, sprawujący posługę duszpasterską oraz nadzorujący wraz z komturem szpital, a także szkołę¹⁸.

Kościół farny, a zwłaszcza jego korpus halowy, budził zainteresowanie badaczy głównie w kontekście analizy początków i rozwoju gotyckiej architektury na Śląsku¹⁹. W dotychczasowych publikacjach niemiecko- i polskojęzycznych prezentowany był jego korpus oraz portale, natomiast przekształcenia poruszano dość pobieżnie. Prace autorów przedwojennych skupiają się głównie wokół przedstawienia historii miasta i parafii – marginalizują rozwój architektury świątyni²⁰. Pierwsze informacje o samym kościele zawierają notatki proboszcza Antoniego Stranjecka z 1828 roku²¹. Najstarsze omówienie fary głubczyckiej opublikował Theodor Gröger, datując jej powstanie na drugą tercję XIV wieku z fundacji królowej Kunegundy – wdowy po królu Przemysle Otokarze II²². Kościół dość obszernie przedstawił Hans Lutsch, wyróżniając dwa etapy kształtowania bryły²³. W pierwszym, w II połowie XIII wieku, wzniesiono prezbiterium, a w drugim – halowy korpus z masywem wieżowym. Dagobert Frey uznał za czas powstania halowej świątyni koniec XIII i początek XIV wieku²⁴. Zbieżny pogląd do H. Lutscha opublikował Ernst Königer, szacując budowę pierwszej świątyni na II połowę XIII wieku, a jej przebudowę na halę – na około 1380 rok²⁵. Max Hasak zaprezentował swoje spostrzeżenia z okresu przebudowy świątyni obejmujące m.in. zagadnienia formy i przekształceń architektury bazyliki z transeptem²⁶. Franz Borowsky portale datuje na II połowę XIII wieku i omawia je w kontekście innych wczesnogotyckich portali znanych z obszaru Górnego Śląska²⁷. Hans Tintelnot datował zakończenie budowy kościoła, w oparciu o formy portalu zachodniego, na koniec XIII wieku²⁸.

¹⁵ F. Minsberg, op.cit., s. 238-256

¹⁶ Th. Groeger, *Die Katholische Stadtpfarrkirche zu Leobschütz*, Leobschütz 1882, s. 7-8, 16.

¹⁷ F. Troska, op. cit., s. 52-65.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ *Architektura gotycka w Polsce*, t. 2, red. T. Mroczko, M. Arsyński, Warszawa 1995, s. 82. Tam pełna literatura dotycząca kościoła.

²⁰ Np. F. Minsberg, op. cit.; Th. Gröger, op. cit.; F. Troska, op. cit.

²¹ A. Stranjeck, *Historyczne uwagi dziekana Antoniego Stranjecka*, Archiwum Parafialne w Głubczycach, Leobschütz 1828.

²² Th. Gröger, op. cit.

²³ H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler des reg. Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, s. 169-174.

²⁴ D. Frey, *Die Kunst im Mittelalter*, w: *Geschichte Schlesiens*, red. H. Rubin, t. 1, Breslau 1938, s. 438-479.

²⁵ E. Königer, *Kunst in Oberschlesien*, Breslau 1938, s. 57.

²⁶ M. Hasak, *Die katholische Stadtpfarrkirche zu Leobschütz*, „Oberschlesien”, 1907-1908, nr 6, s. 470-474; idem, *Die Erweiterungsbauten der Stadtpfarrkirche zu Leobschütz in Oberschlesien und der Pfarrkirche St. Mauritius zu Friedrichsberg bei Berlin*, „Zeitschrift für Christliche Kunst”, 1907, nr 9, s. 259-270.

²⁷ F. Borowsky, *Mittelalterliche Kirchenportale in Oberschlesien*, w: *Deutsche Kunstdenkmäler in Oberschlesien*, Breslau 1934, s. 66-68, il 55, 56.

²⁸ H. Tintelnot, *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen 1951, s. 76.

Badacze powojenni główny nacisk położyli na określenie związków między farą w Głubczycach a kaplicą zamkową w Raciborzu²⁹. Tadeusz Chrzanowski i Marian Kornecki powtórzyli tezy prezentowane przez badaczy niemieckich, osadzając budowę kościoła w II połowie XIII wieku, a jego przebudowę – w II ćwierci następnego stulecia³⁰. Analogicznie zagadnienie to przedstawili w ogólnym omówieniu rozwoju architektury i sztuki na Śląsku Opolskim, rozszerzając analizę o zagadnienia dekoracji portali oraz sklepień, a także warsztatu je wykonującego³¹. Powyższe ustalenia powielone zostały przez autorów hasła kościoła w katalogu *Architektury gotyckiej w Polsce*³² oraz przez Jerzego Pilcha³³. Dzieje kościoła i fundacji mieszczańskich w kontekście historii miasta opublikowała Katarzyna Maler³⁴. Monograficzne omówienie przekształceń świątyni, z próbą określenia jej pierwotnej formy, bazując na notatkach Maxa Hasaka z okresu przebudowy z lat 1903-1907, opracowała Barbara Piechaczek³⁵. Katarzyna Barczyńska przedstawiła koncepcję, że pierwotny kościół planowano z transeptem obejmującym wschodnie przeszło obecnego korpusu, który następnie włączono do zmodyfikowanego układu halowego³⁶. Zadaniem Hanny Kozaczewskiej-Golasz, fara powstała jako świątynia halowa w III ćwierci XIII wieku³⁷. Świątynia stanowiła temat badań autora w kontekście studiów nad architekturą zakonu joannitów na Śląsku obejmujących między innymi komendę w Grobnikach wraz z farą w Głubczycach³⁸.

Cennym źródłem informacji dla rozważań o średniowiecznej architekturze kościoła są jego przedstawienia ikonograficzne. Najstarszy widok fary dominującej nad zabudową miasta zawiera panorama Głubczyc w ujęciu od południa, opracowana około 1738 roku

²⁹ Por. G. Chmarzyński, *Sztuka Górnego Śląska*, w: *Ziemie Staropolski. Górny Śląsk*, red. K. Popiołek, cz. 1, Poznań 1959, s. 372-380; M. Kutzner, *Śląsk w Zabytkach Sztuki. Racibórz*, Wrocław 1965, s. 55 il. 20, 21; idem, *Spoleczne uwarunkowania rozwoju śląskiej architektury w latach 1200-1330*, w: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1974, s. 210-212, 219-224; K. Białoskórska, *Tradycjonalizm i jego źródła w architekturze polskiej drugiej połowy XIII wieku i początku XIV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XIV wieku. Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce, 29-30.09.1973*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1975, s. 168-169; W. Krassowski, *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 2, Warszawa 1991, s. 71-73, 75, 95-96; A. Grzybkowski, *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich*, Warszawa 1990, s. 116.

³⁰ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce – Województwo Opolskie, powiat: głubczycki*, t. 7, z. 2, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1961, s. 22.

³¹ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974, s. 32-33.

³² *Architektura gotycka w Polsce...*, op. cit., s. 90.

³³ J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2006, s. 60.

³⁴ K. Maler, *Dzieje Głubczyc do 1742 roku*, Opole 2003, s. 68-76.

³⁵ B. Piechaczek, *Monografia kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Głubczycach*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, maszynopis pracy magisterskiej, Lublin 2000.

³⁶ K. Barczyńska, *Architektura sakralna Śląska z lat 1268-1320*, praca doktorska, maszynopis w archiwum Centrum Wiedzy i Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2008.

³⁷ H. Kozaczewska-Golasz, *Rozwój kościołów halowych na Śląsku w XIII wieku*, w: *Monumenta conservanda sunt*, kom. red. J. Jasieńko, T. Kaletyn, M. Małachowicz, Wrocław 2001, s. 141-156; eadem, *Halowe kościoły z XIII wieku na Śląsku*, Wrocław 2015, s. 114, 119, eadem, T. Kozaczewski, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2008, s. 127-134.

³⁸ Por. A. Legendziewicz, *Średniowieczny budynek komturii Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana z Jerozolimy (Joannitów) w Grobnikach*, „Kwartalnik Opolski”, 2018, nr 2-3, s. 71-86; idem, *Średniowieczna architektura zakonu Joannitów na Śląsku. Badania komendy w Grobnikach – kontynuacja. Kościół parafialny w Głubczycach*, Raporty Zakładu Konserwacji Rewaloryzacji Architektury Politechniki Wrocławskiej, Ser. SPR, nr 33, maszynopis w archiwum Centrum Wiedzy i Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2010.

przez Fryderyka B. Wernera³⁹. Widoczna na niej świątynia składała się z trójprzesłowego korpusu z dwuprzęsłowym prezbiterium oraz wież westwerku – południowej wyższej z hełmem renesansowym oraz północnej niższej z czterospadowym dachem brogowym. Taki układ bryły znalazł potwierdzenie w rycinach oraz fotografiach dokumentujących stan kościoła farnego sprzed przebudowy z lat 1903-1907 przechowywanych w zbiorach Muzeum w Głubczycach⁴⁰ oraz dostępnych na stronach serwisów internetowych⁴¹.

Wyniki badań architektonicznych kościoła

Najstarszy dokument świadczący pośrednio o kościele pochodzi z 1259 roku. Jest w nim mowa o nadaniach dla proboszcza Głubczyc Eliasza (Elyas) i jego następców⁴². Kolejny ważny dla rozważań o początkach architektury świątyni akt z 13 października 1279 roku zawiera potwierdzenie nadania patronatu nad kościołem parafialnym przez królową-wdowę Kunegunde⁴³. W świetle tych dwóch wzmianek bardzo prawdopodobna wydaje się teza o budowie kościoła w III ćwierci XIII wieku.

Pierwotny układ przestrzenny kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Głubczycach składał się z dwuprzęsłowego prezbiterium o planie prostokąta zamkniętego od wschodu prawdopodobnie ścianą prostą⁴⁴. Poprzez arkadę tęczową łączył się on zapewne z bazylikowym, trójprzędłowym korpusem. Na taki układ korpusu wskazuje wysokość ścian bocznych wymurowanych w wątku dwuwozówkowym (wendyjskim) oraz brak przewiązania murów ścian arkad międzynawowych z murem westwerku. Od północy do chóru przylegała, trójprzędłowa być może sklepiona, zakrystia. Zachodnią partię budowli stanowił potężny westwerk złożony z dwóch niskich wież z kamiennymi gzymsami i przedsionka umieszczonego między nimi. Przy południowej elewacji na styku korpusu i wieży umieszczono kolistą klatkę schodową. Prezbiterium i nawę główną nakrywały dachy dwuspadowe, nawy boczne pulpitowe, a wieże – zapewne namiotowe.

Wystrój wnętrza pierwszego kościoła był prawdopodobnie dość skromny. Prezbiterium oraz nawy korpusu nakryto stropem lub odkrytą więźbą dachową, a następnie otynkowano. Na takie rozwiązanie wskazuje informacja o fryzie z napisem znalezionym powyżej sklepień nieistniejącego obecnie gotyckiego chóru⁴⁵. Od zachodu do wnętrza nawy głównej oraz

³⁹ F.B. Wernher, *Scenographia urbium Silesiae*, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 2468-IV.B, Tabl. II.

⁴⁰ Archiwum Muzeum Powiatowego w Głubczycach. Za udostępnienie zbiorów dziękuję Pani Dyktor dr Barbarze Piechaczek.

⁴¹ *Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Katholische Kirche*, https://polska-org.pl/513343,Glubczyce-Kosciol_Narodzenia_Najswietszej_Marii_Panny.html (dostęp 10.12.2019); *Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny*, https://fotopolska.eu/Glubczyce/b13040,Kosciol_Narodzenia_Najswietszej_Marii_Panny.html (dostęp 10.12.2019).

⁴² CDM, op. cit., s. 275.

⁴³ CDM, op. cit., s. 229; F. Troska, op. cit., s. 8.

⁴⁴ Np. kościół parafialny św. Michała Archaniola w Grodkowie; por. A. Legendziewicz, *Wczesnogotycki kościół parafialny w Grodkowie i jego przekształcenia w okresie późnego średniowiecza*, „Czasopismo Techniczne. A, Architektura = Technical Transactions. A, Architecture”, 108/2011, z. 7-A, s. 405-422; czy kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Gromnicznej w Koźuchowie, por. H. Kozaczewska-Golasz, *Halowe kościoły...*, op. cit., s. 114-127.

⁴⁵ Gotyckie prezbiterium zostało rozebrane w latach 1903-1907. Informację o fryzie opublikował A. Stranjeck, *Historyczne...*, op. cit., s. 1.

Ryc. 3a, 3b. Głubczyce, kościół parafialny, portal zachodni (a), portal południowy (b), (fot. autor)

bocznych otwierały się arkadami pomieszczenia w przyziemiu westwerku. Przedśionek oraz dwa aneksy – kaplice pod każdą z wież – nakrywały sklepienia krzyżowo-żebrowe rozdzielone szerokimi gurtami. Kamienne elementy dekoracyjne spływały na znajdujące się w narożach głowice kostkowe umieszczone na trzonach niskich półkolumniek z płaskimi bazami. Ich profil tworzył także cokół obiegający wewnętrzne ściany. Ściany obwodowe wzniesiono na kamiennym cokole dwoma uskokami. Elewacje w zasięgu prezbiterium i korpusu opięto przyporami prostopadłymi w narożach. Skarpy wzdłuż ścian naw miały jeden uskok. Pomędzy przyporami umieszczono niewielkie okna doświetlające wnętrze. Nieco inaczej ukształtowano dekorację zakrystii – tu elewację opięto lizenami.

Mury prezbiterium, ściany korpusu oraz przyziemie wież wzniesiono w wątku dwuwózkowym (wendyjskim) z cegły tzw. „palcówki” o formacie 8-9 × 11,5-13 × 25-26,5 cm wypalanej w kolorze od czerwonego do czarnego, miejscami z wysięgiem szklwienia. Do wiązania zastosowano zaprawę wapienno-piaskową, barwy żółtawo-piaskowej, ze starannie formowaną w licu trójkątną spoiną. Technologia budowy murów, analiza detalu architektonicznego, wzmianek źródłowych oraz studia porównawcze nasuwają przypuszczenie, że budowę pierwotnej świątyni można szacować na III ćwierć XIII wieku⁴⁶.

Prawdopodobnie w początkach XIV wieku rozpoczęto przebudowę kościoła. Taką tezę zdają się uwiarygadniać wzmianki mówiące o potwierdzeniu patronatu joannitów nad

⁴⁶ Por. A. Legendziewicz, *Architektura kościoła parafialnego p.w. św. Wawrzyńca w Głucholazach w świetle badań interdyscyplinarnych*, w: *Opolski Informator Konserwatorski*, red. A. Molenda, Opole 2017, s. 24-38.

Ryc. 4. Głubczyce, kościół parafialny, widok wnętrza ku zachodowi (fot. autor)

kościółem przez króla Wacława II w akcie z 30 sierpnia 1302 roku⁴⁷. Kolejne dokumenty sugerujące prawdopodobne ukończenie przebudowy zawierają: nadanie szpitalnikom nieznanego przywileju przez księcia Mikołaja II z 3 lutego 1349 roku⁴⁸; fundację mszy przy ołtarzu p.w. Ciała Chrystusowego przez mieszczanina głubczyckiego Heinko⁴⁹ oraz informację o ołtarzu p.w. św. Jana Chrzciciela z 1350 roku⁵⁰. Zrealizowany we wspomnianym okresie zakres prac objął przebudowę i powiększenie prezbiterium, zmianę układu przestrzennego korpusu oraz powiększenie wnętrza w przyziemiach wież.

Proces rozpoczęto zapewne od rozbudowy chóru, który powiększono w kierunku wschodnim o wielobocznie zamknięte przęsło. Wnętrze nakryto sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Dekorację stanowiły ceglane żebra o profilu gruszkowym z tzw. dzióbkiem. Poszczególne przęsła rozdzielały żebra spływające na głowice kielichowe z dekoracją roślinną stanowiącą zwieńczenie pęku trzech słupek stojących na profilowanych bazach. Prezbiterium od nawy oddzielała arkada tęczowa o wykroju lekko zaokrąglonego łuku z gurtum o ściętych krawędziach. U jego podstawy założono kamienne głowice z dekoracją morficzną. Każde przęsło chóru doświetlały od strony południowej ostrołuczne okna zapewne dwudzielnymi

⁴⁷ G. Biermann, op. cit., s. 37.

⁴⁸ Ibidem, s. 167.

⁴⁹ G. Wolny *Kirchliche Topographie von Mähren*, cz. 1: *Olmützer Erzdiocese*, t. 5, Brünn 1863 s. 298; F. Minsberg, op.cit., s. 231.

⁵⁰ F. Troska, op. cit., s. 27.

kamiennymi maswerkami. We wnętrzu prezbiterium, zapewne w jego północnej ścianie⁵¹, umieszczono kamienne sedillum ze zwieńczeniem w formie dwóch ostrołucznych ażurowych maswerków w kształcie rybiej pęcherzy ujętych w dekorację z rozet⁵². Wejście do zakrystii zlokalizowano w pierwszym od zachodu przęśle. Jej wnętrze nakrywało trójprzęsłowe sklepienie krzyżowo-żebrowe.

Sklepienia oraz ściany obwodowe wsparto od zewnątrz na nadbudowanych istniejących przyporach. Elewacje prezbiterium ukształtowano jako ceglane, a ich rytm wyznaczają przypory. W polach pomiędzy nimi umieszczono ostrołuczne okna, których podłucza wytynkowano zapewne cienkim tynkiem. Zwieńczenie ścian stanowił zapewne niezachowany obecnie gładki fryz podokapowy.

Trójprzęsłowy halowy korpus wprowadzono do istniejących murów obwodowych bazyliki, rozbierając filary i ściany międzynawowe. Mury obwodowe nadmurowano do obecnego poziomu, a cztery nowe filary zbudowano w miejscu rozebranych. Trzy ukształtowano jako ośmioboczne, a jeden (południowy, pierwszy od wschodu) jako wieloboczny (krzyżowy) ze słůzkami w narożach. Oparto na nich ostrołuczne gurdy ze ściętymi krawędziami rozdzielające nawy. Wspomnieć należy, że w przęśle środkowym i zachodnim krawędzie gurtów ozdobiono dodatkowo profilem. Pierwotnie gurdy miały także rozdelać przęsła naw bocznych. Zrealizowano to jedynie pomiędzy wschodnim a środkowym przęsłem nawy południowej. Żebra sklepień krzyżowych wykonano o profilu gruszkowym z tzw. dzióbką, analogicznie jak w chórze. Spływały one na filary poprzez głowice z dekoracją roślinną, jedynie w ścianach westwerku z niej zrezygnowano. Na murach obwodowych oparcie dla sklepień stanowiły: lizeny ze słůzkami po bokach dla pierwszej pary filarów oraz pęki trzech słůzek dla drugiej pary. W narożach korpusu umieszczono pojedyncze słůzki. Ponad sklepieniami korpusu w partii strychu na ścianach bocznych zarejestrowano w osiach słůzek i lizeny oraz w narożach ceglane strzępia pod ich osadzenie. Natomiast na ścianach westwerku takich strzępi nie stwierdzono⁵³. Sklepienia przy wieżach oparto na wykutych wspornikach. W każdym z przęseł wprowadzono po dwa ostrołuczne okna. Jedyne w przęśle wschodnim dodatkowe doświetlenie zapewniały okna w ścianie wschodniej.

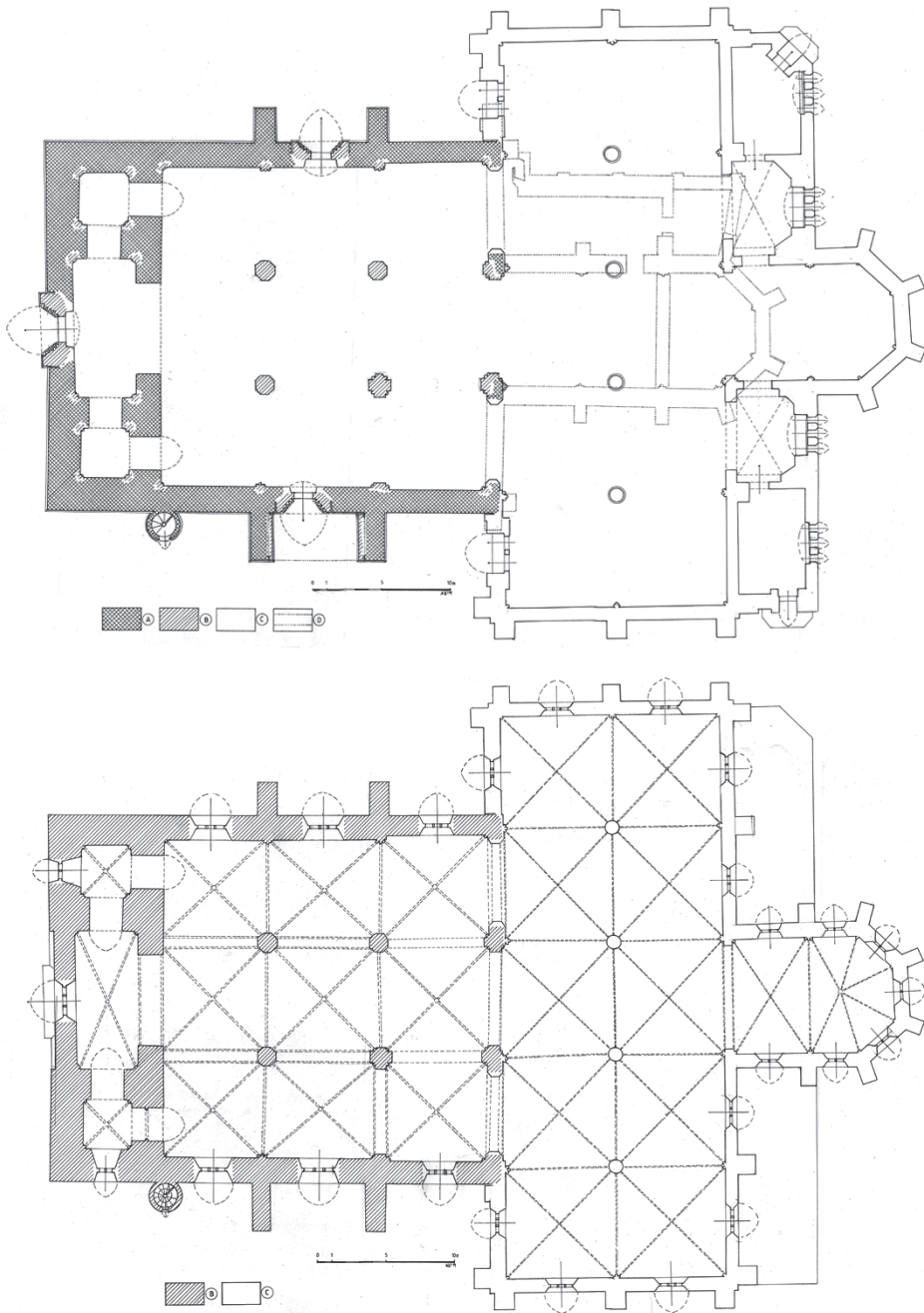
Przekształcono także przyziemie wież, gdzie podwyższono sklepienie wnętrza i otwarto je szerokimi arkadami do przedsionka i naw bocznych. Ozdobiono je, wprowadzając w osiach gurtów żebra oparte na głowicach kielichowych i słůzkach. Podobnie jak w korpusie, sklepienia otrzymały analogiczną dekorację krzyżowo-żebrową sklepień. Nieco inaczej ukształtowano głowice wiązek słůzek, które pozostawiono bez elementów rzeźbiarskich. Światło słoneczne do wnętrza aneksów wpadało poprzez dwa ostrołuczne okna, do południowego od południa, a do północnego – od zachodu. Przestrzeń nad przedsionkiem przekształcono w chór muzyczny otwarty do wnętrza korpusu analogicznie jak pomieszczenia w wieżach.

Na artykulację elewacji południowej i północnej korpusu składały się wysokie ostrołuczne okna dwu lub trójdzielne. Łaski ozdobiono bazami i głowicami stanowiącymi podstawę

⁵¹ Lokalizacja sedillum według rysunku rzutu kościoła opracowanego przez M. Hasaka.

⁵² Sedillum jest obecnie osadzone we wnętrzu w południowej ścianie kaplicy św. Fabiana i Sebastiana, znajdującej się po południowej stronie kościoła.

⁵³ Technologia wykonania górnych partii słůzek oraz lizeny wskazuje, że w przyziemiu wykuto pod ich osadzenie gniazda. Podobnie postąpiono w przypadku wezgowia zachodniej arkady międzynawowej, którą osadzono w murze westwerku.

Ryc. 5. Głubczyce, kościół parafialny, rzuty przyziemia i na wysokości okien z chronologicznym rozwarstwieniem murów (A – mury z 3 ćw. XIII wieku; B – mury z I połowy XIV wieku; C – mury z lat 1903-1907 oraz nierozpoznane; D – linie rekonstrukcyjne) (oprac. autor)

ostrołucznych maswerków. Pomiędzy nimi nadbudowano istniejące przypory do obecnego poziomu, a dwa uskoki zapewne zabezpieczono kamiennymi nakrywami z okapnikiem.

Wejścia do świątyni ujęto w kamienne portale, z których najbardziej ozdobny jest zachodni – prowadzący do przedsionka. Ościeża ukształtowano jako głęboko profilowane, uskokowe, z wtopionymi trzema półkolumnkami. Archiwoltę, o analogicznym profilu jak ościeża, oparto na pasie głowic z niemal ażurową dekoracją roślinną przedstawiająca gałązkę (szczep): dębu, winnej latorośli, bluszczu i klonu (?). Lekko zaostrzony łuk arkady został podkreślony poprzez ujęcie go ornamentem z motywami roślinnymi podobnymi tematycznie do tych w głowicach⁵⁴. Analogiczny układ i kompozycję ma portal południowy, tu ościeże ma tylko dwie półkolumny, a w motywach roślinnych zrezygnowano z gałązki klonu.

Podczas prac w I połowie XIV wieku prawdopodobnie podwyższono także wieżę westwercu o trzy kondygnacje. W najwyższej umieszczono trójdzielne przeźrocza i zwieńczono czterospadowymi dachami namiotowymi. Prezbiterium nakryto ustrojem z wielobocznym układem połaci od wschodu, natomiast każda z naw korpusu otrzymała osobne dachy dwuspadowe, a przedsionek – pulpitowy⁵⁵.

Ściany obwodowe korpusu i wież zbudowano w wątku jednowozówkowym (gotyckim). Do wznoszenia zastosowano cegłę o formacie 7,5-8,5 cm/ 11,0-12,5 cm/ 25,0-26,0 cm wypaloną w kolorze od czerwonego do czarnego, związaną zaprawą piaskowo-wapienną w kolorze kremowo-piaskowym z widocznymi grudkami niedolasowanego wapna. Technika wznoszenia murów w wątku jednowozówkowym (gotyckim) oraz detal portali zachodniego i południowego, a także wystroju wnętrza wskazują, że korpus i wieże podwyższono zapewne w pierwszej połowie XIV wieku.

Jeszcze w okresie średniowiecza, przypuszczalnie w XV wieku (?), przed wejściem południowym, założono prawdopodobnie podcień – kruchtę. Zachowane opory na dwóch przyporach wskazują, że mogło być na nich oparte sklepienie kolebkowe – o osi prostopadłej do elewacji kościoła. Kruchtę nakryto zapewne dachem pulpitowym⁵⁶.

Nowożytny zmiany, już po opuszczeniu świątyni przez joannitów, przeprowadzono w II połowie XVI wieku. W 1579 roku podwyższono wieżę południową, wieńcząc ją hełmem o formach renesansowych i umieszczając w niej mieszkanie nocnego strażnika⁵⁷. U schyłku stulecia, przy południowej ścianie korpusu w pierwszym od wschodu przęśle wzniesiono sześcioboczną nakrytą kopułą kaplicę św. Barbary⁵⁸. Największe przekształcenia bryły miały miejsce w latach 1903-1907, kiedy to w oparciu o projekt Maxa Hasaka wzniesiono nowe prezbiterium z transeptem, rozbierając przy tym gotycki chór, oraz podwyższono wieżę północną, wieńcząc ją analogicznym jak w południowej hełmem⁵⁹.

⁵⁴ Obramienie i trójkątny szczyt portalu zostały odtworzone podczas remontu kościoła w latach 1903-1907. W istniejącym obecnie ościeżu zachowano jedynie jeden cios ornamentem pochodzący z czasu gotyckiej przebudowy w I połowie XIV wieku.

⁵⁵ Ślady dachów naw bocznych widoczne są na elewacji wschodniej westwercu.

⁵⁶ Podobna kruchtta znajdowała się m.in. w kościele parafialnym (obecnie konkatedrze) p.w. Św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze, por. A. Legendziewicz, *Gotycka architektura kościoła konkatedralnego p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze i jej przemiany w okresie od XIV do XX wieku*, „Architectus”, 4/2019, s. 13.

⁵⁷ Prawdopodobnie hełm wybudowano około 1579 roku, kiedy to pokryto go blachą miedzianą. F. Troska, op. cit., s. 89.

⁵⁸ Najstarsza płyta nagrobna znajdująca się w kaplicy została poświęcona Barbarze Bieraldis i ufundowano ją 23 sierpnia 1595 roku. R. Hofrichter, *Heimatkunde des Kreises Leobschütz, cz. 2, z. 2*, Leobschütz 1914, s. 162.

⁵⁹ M. Hasak, *Die katholische...*, op.cit., s. 470; M. Hasak, *Die Erweiterungsbauten...*, op.cit., s. 264.

Bibliografia

- Archiwum Muzeum Powiatowego w Głubczycach (AMPG).
- Architektura gotycka w Polsce*, t. 2, red. T. Mroczko, M. Arsyński, Warszawa 1995.
- Barczyńska K., *Architektura sakralna Śląska z lat 1268-1320*, praca doktorska, maszynopis w archiwum Centrum Wiedzy i Informacji naukowej Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2008.
- Bednara E., *Aus der Frühgeschichte der deutschen Stadt Leobschütz*, w: *Beiträge zur Heimatkunde Oberschlesiens*, Leobschütz 1931, s. 59-164.
- Białoskórska K., *Tradycjonalizm i jego źródła w architekturze polskiej drugiej połowy XIII wieku i początku XIV wieku*, w: *Sztuka i ideologia XIV wieku. Materiały sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce, 29-30.09.1973*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1975, s. 163-248.
- Biermann G., *Geschichte der Herzogtümer Troppau und Jägerndorf*, cz. 1, Teschen 1874.
- Borowsky F., *Mittelalterliche Kirchenportale in Oberschlesien*, w: *Deutsche Kunstdenkmäler in Oberschlesien*, Breslau 1934, s. 65-66, il. 52-54.
- Chrzanowski T., Koniecki M., *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974.
- Chmarzyński G., *Sztuka Górnego Śląska*, w: *Ziemia Staropolski. Górny Śląsk*, red. K. Popiołek, cz. 1, Poznań 1959, s. 367-406.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, t. 1: 805-1197, wyd. G. Friedrich, Prague 1904-1901.
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, t. 4: 1268-1293, red. A. Boczek, Olomucii 1845.
- Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 7, cz. 2: *Regesten zur schlesischen Geschichte*, red. C. Grünhagen, Breslau 1857.
- Frey D., *Die Kunst im Mittelalter*, w: *Geschichte Schlesiens*, red. H. Rubin, t. 1, Breslau 1938, s. 438-479.
- Gröger Th., *Die katholische Stadtpfarrkirche zu Leobschütz*, Leobschütz 1882.
- Grzybkowski A., *Średniowieczne kaplice zamkowe Piastów Śląskich*, Warszawa 1990.
- Hasak M., *Die katcholische Stadtpfarrkirche zu Leobschütz*, „Oberschlesien”, 1907-1908, nr 6, s. 470-474.
- Hasak M., *Die Erweiterungsbauten der Stadtpfarrkirche zu Leobschütz In Oberschlesien und der Pfarrkirche St. Mauritius zu Friedrichsberg bei Berlin*, „Zeitschrift für Christliche Kunst”, 1907, nr 9, s. 259-270.
- Hofrichter R., *Heimatkunde des Kreises Leobschütz*, cz. 2, z. 3, Leobschütz 1914.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce, woj. opolskie, powiat głubczycki*, t. 7, z. 2, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, Warszawa 1961.
- Königer E., *Kunst in Oberschlesien*, Breslau 1938.
- Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Katholische Kirche*, https://polska-org.pl/513343,Glubczyce,Kosciol_Narodzenia_Najswietszej_Marii_Panny.html (dostęp 10.12.2019).
- Kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny*, https://fotopolska.eu/Glubczyce/b13040,Kosciol_Narodzenia_Najswietszej_Marii_Panny.html (dostęp 10.12.2019).
- Kozaczewska-Golasz H., *Rozwój kościołów halowych na Śląsku w XIII wieku*, w: *Monumenta conservanda sunt*, red. J. Jasięko, T. Kaletyn, M. Małachowicz, Wrocław 2001, s. 141-156.
- Kozaczewska-Golasz H., *Halowe kościoły z XIII wieku na Śląsku*, Wrocław 2015.

- Kozaczewska-Golasz H., Kozaczewski T., *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2008.
- Krassowski W., *Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski*, t. 2, Warszawa 1991.
- Kutzner M., *Śląsk w Zabytkach Sztuki*. Racibórz, Wrocław 1965.
- Kutzner M., *Spoleczne uwarunkowania rozwoju śląskiej architektury w latach 1200-1330*, w: *Sztuka i ideologia XIII wieku*, red P. Skubiszewski, Warszawa 1974, s. 205-279.
- Legendziewicz A., *Wczesnogotycki kościół parafialny w Grodkowie i jego przekształcenia w okresie późnego średniowiecza*, „Czasopismo Techniczne. A, Architektura = Technical Transactions. A, Architecture”, 108/2011, z. 7-A, s. 405-422.
- Legendziewicz A., *Średniowieczna architektura zakonu Joannitów na Śląsku. Badania komendy w Grobnikach – kontynuacja. Kościół parafialny w Głubczycach*, Raporty Zakładu Konserwacji Rewaloryzacji Architektury Politechniki Wrocławskiej, maszynopis w archiwum Centrum Wiedzy i Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2010.
- Legendziewicz A., *Architektura kościoła parafialnego p.w. św. Wawrzyńca w Głucholazach w świetle badań interdyscyplinarnych*, w: *Opolski Informator Konserwatorski*, red. A. Molenda, Opole 2017, s. 24-38.
- Legendziewicz A., *Średniowieczny budynek komturii Rycerskiego Zakonu Szpitalników św. Jana z Jerozolimy (joannitów) w Grobnikach*, „Kwartalnik Opolski”, 2018, nr 2-3, s. 71-86.
- Legendziewicz A., *Gotycka architektura kościoła konkatedralnego p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Zielonej Górze i jej przemiany w okresie od XIV do XX wieku*, „Architectus”, 4/2019, s. 3-22.
- Lutsch H., *Die Kunstdenkmäler des reg. Bezirks Oppeln*, Breslau 1894.
- Maler K., *Dzieje Głubczyc do 1742 roku*, Opole 2003.
- Minsberg F., *Geschichte der Stadt Leobschütz*, Neisse 1882.
- Piechaczek B., *Monografia kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Głubczycach*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, maszynopis pracy magisterskiej, Lublin 2000.
- Pilch J., *Leksykon zabytków architektury Górnego Śląska*, Warszawa 2006.
- Ritschny A., Häussler F.J., *Geschichte der Malteser-Ritters-Ordens-Kommende St. Johann in Schlesien. 1100-1931*, Troppau 1931.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, wyd. H. Appelt, W. Irgang, Wien 1978.
- Stranjeck A., *Historyczne uwagi dziekana Antoniego Stranjeck*, Archiwum Parafialne w Głubczycach, Leobschütz 1828.
- Tintelnot H., *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens*, Kitzingen 1951.
- Troska F., *Geschichte der Stadt Leobschütz*, Leobschütz 1892.
- Wernher F.B., *Scenographia urbium Silesiae*, Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, sygn. 2468-IV.B.
- Wolny G., *Kirchliche Topographie von Mähren*, cz 1: *Olmützer Erzdiocese*, t. 5, Brünn, 1863.